

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — XX СТ.)

Особливості українського національного відродження були зумовлені надзвичайно непростю історичною долею українського народу, численними перешкодами на шляху становлення його самосвідомості, жорстокими переслідуваннями тих, хто намагався підняти національне питання в умовах чужоземного поневолення. У зв'язку з цим постає питання про вплив національної ідеї на відродження української держави

За моделлю національного відродження, побудованою М. Грохом, дійсно все починається з етнографічних студій [5, 44]. Проте потім висуваються вимоги культурної автономії, а вже за тим розгортається політична боротьба за незалежність. Ілюстрацією того, що українська література виконала величезну просвітницьку й організаційну роль у процесі національного відродження, може слугувати листування між гімназистом М. Грушевським та видатним прозаїком І. Нечуєм-Левицьким. Його біографія підтверджує модель М. Гроха: література – громадська діяльність – державницька позиція. У своїй роботі “Визволення Росії та українське питання” М. Грушевський формулює теорію про однорідність української нації: “Українська народність належить до категорії народностей демократичних. Історичні умови звели її національний склад практично до демосу, до того ж, головним чином, демосу селянського, землеробського” [3, 142]. У сучасному контексті проблеми національної ідеї сформульовані в колективній монографії співробітників Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України: “Сенс розуміння національної ідеї полягає у визначенні мети існування національної спільноти, з'ясуванні її історичного призначення, вироблених систем цінносних спрямувань;... а також усталених ціленаправлень, прагнень (як усвідомлених, так і підсвідомих) у визначенні свого місця ... з-поміж інших народів” [2, 3-4]. З наведеним формулюванням полемізують Я. Яцків, С. Бублик, Ю. Канигін вважаючи його нечітким, вважаючи більш влучним таке означення: “Національна ідея – це інтелектуально окреслені, тобто свідомо і чітко сформульовані духовні (священні) основи буття етносу – його автентичності, цілісності, історичної спрямованості, сенсу життя та місця з-поміж інших народів”. Таке загальне визначення національної ідеї було ключовим під час проведення в Берліні Першого конгресу українських націоналістів у 1929 р. У його декларації зазначалося: “Національна ідея – це внутрішня (згорнена) форма нації. Вона розгортається в національну культуру, тобто набуває своїх зовнішніх форм. Необхідною та найкращою формою існування нації, її залучення до сім'ї цивілізованих народів є держава”. Інколи, переважно національна ідея України зводилася до “виборювання політичної незалежності, досягнення соціальної згоди та добробуту нації” [6, 349], або українська ідея подається як ідея формування сучасної нації, а також входження України до європейських структур, запровадження новітніх технологій, високої культури, демократичної правової держави, добробуту громадян [9, 15]. На наш погляд вищенаведені положення відбивють інтереси будь-якого цивілізованого народу, бо кожна нація прагне добробуту, самоутвердження та прогресу. Науково ємним та багатогранним, на наш погляд, є твердження, що національна ідея, суми “національна самосвідомість, плюс стратегічна мета національного прогресу” [11, 98], якщо її розглядати в широкому, філософському плані як взаємообумовлену єдність складових: самоусвідомлення етносу себе суб'єктом історії; усвідомлення етносом самоцінності своїх здобутків у політичному і духовному житті й розуміння необхідності дальшого розвитку на

основі національних традицій; відстоювання права на самостійність, незалежний культурно-національний розвиток; прагнення до створення власної державності як найвищого вияву самоорганізації нації і форми реалізації внутрішніх можливостей до саморозвитку” [2, 11.]

Наявність нових джерел та розширення світоглядних обріїв дозволяє по-інакшому подивитися на витоки та особливості розвитку національної ідеї на теренах нашої країни.

Національна ідея живе і перемагає, коли в системі цінностей кожної особистості нація складає абсолют (як у марксистів – клас). Особливість України полягає не лише в тому, що вона була об'єктом протистояння водночас кількох національних проектів (польського “від моря до моря”, російського “від Карпат і Константинополя до Камчатки”, німецького – “так далеко, як звучить німецька мова” тощо). Практично не було жодного клаптика української етнічної території, до якої б не висували претензії інші націоналізми [14, 5].

Національна ідея як інтегративний чинник суспільно-духовного життя народу стає основою у громадсько-політичній активності провідних мислителів України XIX – XX ст.: М. Драгоманова, І. Франка, М. Міхновського. В їх творах національна ідея знаходить якісно нове сприйняття, переломлюючись через той дух “весни народів”, що набув поширення в Європі XIX ст. Чітко звучать сформульовані національні мотиви, починаючи від вимог автономії та федерації, закінчуючи повною незалежністю України. Так М. Міхновський у праці “Самостійна Україна” зазначає, що Україна тільки тоді стане повноцінною світовою державою, коли отримає власну самостійність та незалежність. Він закликає до практичного втілення національної ідеї в українському визвольному русі вважаючи, “що Україна має, як і інші європейські народи, право на національну емансипацію [15, 36]. Визволення України і набуття нею статусу незалежної держави для М. Міхновського не лише можливе, але і цілком закономірне і навіть неминуще. Він відкидає думку про те, що український народ втратив здатність протестувати і “через те вже пізно відшкодовувати колишні права”. Міхновський обґрунтовує цю точку зору виходячи з історичних обставин, які характеризували перебування України у складі Російської імперії. Нагадуючи про Дорошенка, Мазепу, Кирило-Мефодіївське братство, Шевченка, селянські повстання 80-х років тощо, він прагне переконати читача, що українці ніколи не погоджувалися зі своїм залежним становищем” [16, 31].

М. Костомаров базував свої політичні ідеї на походженні всякої влади від Бога, як “царя над родом людським”. Володарювання одного, практично завжди веде до “самодержності”, порушення Божих настанов і насильства над людською природою. Демократію, або демократичний устрій суспільства він виводить теж від свавілля “багатьох царків”. Але так він бачив національне відродження України: “Ми приймаємо, що усі слов'яни повинні з собою поєднатися.; Але так, щоб кожен народ зкомпонував свою Річ Посполиту і управлявся немістимо з другими; так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по-нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, ілліро – серби і болгари” [7].

У статті “Две русские народности” М. Костомарова вперше висунув і обґрунтовував тезу про те, що росіяни і українці є два різні народи, і що ця відмінність охоплює, по суті, всі сфери їх життя, починаючи з географічного положення, історичного буття і закінчуючи релігією, народною філософією, поглядом на проблему співжиття з іншими народами, побутом, типом родини, державотворчими можливостями, властивостями психологічного національного типу” [8]. Це, по суті, була контртеза до усієї царської ідеології, що прагнула асиміляції українців з москалями не лише у перспективі, але й в історичній ретроспективі.

Ідеї М. Костомарова, П. Куліша й творчість Т. Шевченка, їх діяльність у Кирило-

Мефодіївському товаристві сприяли народженню української самоідентифікації і федералістської думки у Російській імперії [17, 3] Паростки національної ідеї проростали у творах українського пророка Т. Шевченка, “який своїм натхненним словом торкає і перетворює серце свого народу” [6, 151].

У 70-80 р. XIX – на початку XX ст. українську політико-ідеологічну думку, провідними ідеями якої були питання національного та соціального визволення, визначали “громадівці”, серед яких чільне місце належить В. Антоновичу, М. Драгоманову, С. Подолинському, О. Терлецькому, І. Франку, Ю. Бачинському, пізніше – М. Міхновському, М. Грушевському, В. Винниченку і молодій плеяді “національно свідомих українців” – І. Липі, Б. Грінченку.

Найяскравішим представником української суспільно-політичної думки був М. Драгоманов. У своїх працях “Положение и задачи науки древней истории”, “Шевченко, українофіли і соціалізм”, “Чудацькі думки про українську національну справу” він розкриває проблеми суспільного будівництва. “Передне слово” М. Драгоманова [4], що було написане до часопису “Громади”, стало за словами І. Лисяк-Рудницького “переломовою подією в розвитку новітньої української політичної думки”; і його взагалі “можна вважати першою українською політичною програмою” [6, 189].

Теоретичні положення і висновки М. Драгоманова щодо завдань суспільно-політичного руху в Росії спричинили критику з боку радикального марксиста В. Леніна. Намагаючись відповісти демократам і М. Драгоманову, він писав: “Недозволено було б забувати, що, відстоюючи централізм, ми відстоюємо виключно демократичний централізм. Щодо цього всяке міщанство взагалі і національне міщанство (покійний Драгоманов в тому числі) внесли таку плутанину в питання, що доводиться знов і знов приділяти час його розплутуванню” [10, 28].

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що саме драгоманівська концепція національно визволення колонізованих Російською імперією народів, протягом тривалого часу була дороговказом українських замахань, тим ідейним джерелом, з якого черпали насагу широкі маси свідомого українства. Навіть сьогодні деякі науковці вважають, що М. Грушевський і Центральна Рада своїми успіхами на ниві побудови української держави завдячують послідовному втіленню поглядів М. Драгоманова в життя. А саме – курсу на федералізацію як принципу розв’язання проблем Української держави, очікування творчої співпраці з російськими демократами у цьому питанні, розрахунок на їхню допомогу. Не викликає сумніву, що українські лідери кінця XIX – початку XX ст. послідовно діяли в дусі драгоманівських концепцій. Та незаперечно й те, що на цьому шляху вони майже нічого для української держави не здобули, а все, що було досягнуто, стало наслідком національно-визвольних прагнень народу.

М. Грушевський обґрунтовуючи ідею порядку як потребу національного самовизначення українців, керувався поміркованістю вченого і тим історичним досвідом українського державотворення, яким він глибоко володів як провідний фахівець вітчизняної історичної науки. Натомість його поступливість Тимчасовому урядові й московським більшовикам у відстоюванні національних інтересів, обернулись серйозними політичними втратами. Сподіваючись на можливі зміни, М. Грушевський, як теоретично, так і практично поступово упускав головну орієнтацію українства – незалежність, до утвердження якої народу знадобилось ще майже століття. Він постійно наголошував на тому, що повна самостійність та незалежність є послідовним логічним завданням запитів самого національного розвитку та самовизначення будь-якої народності, що займає певну територію і має достатні задатки та енергію розвитку [3, 144].

Центральна Рада та її керівники, зокрема, послідовно тримали курс на автономію України у складі Росії, при чому підкреслювали, що це не тактичний хід, а вираз певних принципів. Навіть своїм Третім Універсалом (20 листопада 1917 р.), вона передбачала, що Україна і надалі залишиться у складі федеративної Росії. І лише тиск національно свідомих сил і напад радянської Росії змусив ЦР 22 січня 1918 р. проголосити УНР самостійною суверенною державою.

Укоріненість ідей демократичного реформованого соціалізму в національній традиції демонструють представники української соціал-демократії. Згадаймо, що перша політична партія на наших теренах – Українська радикальна партія, сформована ідеологічними спадкоємцями М. Драгоманова Іваном Франком та Михайлом Павликом бере свій початок від 1890 р. Далі, як відомо, ця вельми потужна політична сила приєдналась до Соціалістичного Інтернаціоналу, де фактично репрезентувала інтереси української соціал-демократії загалом. Серед здобутків “соціал-радикалів” – формування власного депутатського клубу, успішна участь у виборах, створення потужної та чисельної інфраструктури, значний вплив на селянство через кооперативний і просвітницький рух. Близькі до “радикалів” ідеї відстоювали на землях Наддніпрянської України групи прибічників драгоманівського федералізму, зокрема київська група К. Арабажина та Б. Кістяківського, утворена під впливом М. Ковалевського – фактично єдиного українофіла, який зберіг відданість М. Драгоманову після розриву останнього з “Громадою”. Одним з відгалужень Української радикальної партії (з двадцятих років – Українська соціал-радикальна партія) стала Українська соціал-демократична партія, з лав якої вийшов такий яскравий політик, ідеолог та науковець, як В. Старосольський. Драгоманівська версія гуманістичного соціал-реформізму справила значний вплив також на погляди Лесі Українки – послідовної прихильниці соціал-демократії, також викликала зацікавлення навіть Української соціал-демократичної робітничої партії, що а за часів УНР змушена була взяти на себе тягар урядової відповідальності.

Цілковиту рацію мав О. Герцен коли стверджував, що людину (а отже – суспільство і державу) не можна звільнити ззовні, якщо вона не звільнила себе зсередини [1]. Міру такого самозвільнення визначає культура. Чим вищим є культурний рівень соціальної системи і чим “ідейнішою” вона є у цьому розумінні, тим менше слід докладати зовнішньо-енергетичних зусиль для підтримання її цілісності та обмеження свободи, втраченої інтегрованими в ціле частинами-елементами. І навпаки. Отже, смислом національної самоідентифікації є усвідомлення людиною того, що, набувши національного статусу, вона істотно обмежила свою свободу бути “громадянином світу”. Але водночас така людина мусить усвідомити істотні переваги, яких їй надає національна приналежність у плані духовному.

Вищим смислом національної самоідентифікації на наш погляд, виступають ідеї незалежності та суверенності. Це єдність у багатоманітності людей, які прагнуть бути особистостями, усвідомили свою громадянську гідність та свою співзалежність. А тому ідентифікують себе не лише із власним “Я”, але також із колективним “Ми”, відмінним від іноземних “Вони”. Цілковитим реальною представляється картина, коли раптом усі прагнутимуть стати національно свідомими особистостями, але без певної критичної маси таких “пасіонарних” особистостей (якщо виходити з обрахунків Льва Гумільова для України достатньо було б їх мати десь півмільйона), важко говорити про існування нації. На цьому тлі особливого значення набуває культурно-просвітницька діяльність на теренах України у процесі національного Відродження.

Національна самоідентифікація – необхідна передумова зцілення загальносуспільного

та особистісного духовного здоров'я. Так само, як людина не помічає повітря, яким дихає, поки його вдосталь, як не помічає вона здоров'я, коли не хворіє, у здоровому суспільстві малопомітними є об'єднавчі загальносуспільні ідеї. Зате добре відчутним є їхній дефіцит. А це означає, що, коли йдеться про хворий соціальний організм (як це має місце у випадках з пострадянськими кризовими соціумами), мудрий політик мусить бути "цілителем від культури", – культурополітиком.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Герцен А. И. Былое и думы // Сочинения: В 4 т. – М., 1988. – Т. 3.
2. Гончарук М. Українське національне відродження XIX століття // Вісник АН України, 1993. – № 9.
3. Грушевський М. С. Визволення Росії та українське питання. – СПб., 1907.
4. Драгоманов М. Нариси Української Соціалістичної Програми. Передне слово до Громади. – К.: Серп і молот, 1918.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
6. Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
7. Костомаров М. "Брати українці". – К, 1863.
8. Костомаров М. Две русские народности // Основа, 1861. – № 3.
9. Кравчук Л. М. Держава і влада. Розділ І. – К., 2001.
10. Ленін В. Повне зібрання творів. – Т. 20.
11. Лисицин Е. М. Національна ідея і стратегія національної безпеки // "Стратегія національної безпеки України: проблеми розробки і імплементації" (матеріали науково-практичного семінару НІСД і Центру міжнародної безпеки та стратегічних студій, 28 березня 2000 р.). – К., 2000.
12. Міхновський М. Самостійна Україна. – Лондон, 1967.
13. Михайло Грушевський. Місія Драгоманова // "Україна". – 1926. – ч. 2-3.
14. Послання Президента України до Верховної ради України Доповідь "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році". – К., 2005.
15. Свідзинський А. Речники української незалежності на зламі століть // Розбудова держави. 1997. №№ 4, 5.
16. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. – К., 2006.
17. George S. N. Luckyj Young Ukraine/The brotherhood of Saints Cyril and Methodius in Kiev, 1845 – 1847. University of Ottawa Press, 1991.

А н н о т а ц и я

Рассматривается эволюция национальной идеи в творчестве украинских мыслителей и общественно-политических деятелей, ее влияние на национально-освободительное движение во второй половине XIX – начале XX в.

Наталія Краснянська

МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ НА ОДЕЩИНІ

Національні, міжетнічні відносини - одна з гострих проблем сучасності. Від її розв'язання значною мірою залежать збереження миру в світі, охорона прав та свобод людини і народів. Міжетнічні зіткнення, як показує досвід, руйнують державність, завдають незчисленного лиха всім народам, "б'ють" по їхній життєдіяльності, підривають